

17. Yüzyıl Kıbrıs'ında Hürriyetin Tescili: *‘İtqñāmeler (Āzatlık Belgeleri)*

ÜMİT GÜLER

Batman Üniv. İslami İlimler Fakültesi
umidguler@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-0828-4197>

Öz

İslâm dini, kölelik müessesesini doğrudan ilga etmemiş, tedricî olarak ortadan kalkmasına imkan verecek bazı düzenlemeler getirmiştir. Köle âzadının bazı büyük günahlar için *keffâret* olarak konumlandırılması ve âzat edenin uhrevî bazı mükâfatlarla müjdelenmesi bu türden düzenlemelerdir. Tarih boyunca Müslümanlar, bu düzenlemeler doğrultusunda hareket etmiş ve köle âzadına önem vermişlerdir. 17. yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ına ait kadı sicillerinde yer alan *‘itqñāmeler* (âzatlık belgeleri) bu önemin hukukî olarak kayda geçirilmiş önemli bir örneğini oluşturmaktadır. Öyle ki âzat işlemleri, hukuken zorunlu olmamasına karşın, kölelerin maslahatları göz önünde bulundurularak mahkeme huzurunda kayıt altına alınmış ve bu amaçla belgeler düzenlenmiştir. Bu makalede söz konusu kadı sicillerinden hareketle 17. yüzyıl Kıbrıs'ında gerçekleşen köle âzatları incelenmiş ve bu kapsamda oluşturulmuş on dokuz *‘itqñāme* belgesi tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kıbrıs, Köle Āzadı, *‘İtqñāme*, Kıbrıs, Kadı Sicilleri

Abstract

Records of Freedom in XVII Century Cyprus: Emancipation Documents

The religion of Islam did not directly abolish the institution of slavery but brought some arrangements which enable its suppression gradually. Such kind of arrangements include freeing slaves as an expiation of certain grave sins and promising the emancipator with ethereal rewards. Throughout the history, Muslims have acted with regard to these regulations and have given importance to emancipation of slaves. *‘İtqñāmas* (emancipation documents) found in the qadi registers of the 17th century Ottoman Cyprus constitute legal records of some good examples of this practice. In fact, though it was not legally obligatory, the emancipation processes were recorded before the court in order to protect the interest of slaves and the documents were prepared for use in case of need. In this article, the manumission of slaves that took place in 17th century Cyprus have been examined with reference to the nineteen surviving emancipation documents in qadi registers.

Key Words: Ottoman Cyprus, Emancipation, *‘İtqñāma*, Cyprus, Qadi Registers

Giriş

Başkasının mülkiyetinde bulunarak hürriyetten yoksun olan, para karşılığı alınıp satılan kadın ve erkeklere köle denmektedir.¹ Köleler, mâlî yönü bulunmayan namaz, oruç gibi şahsi nitelikteki dinî mükellefiyetler açısından hür insanlardan farksız iken hukukî, iktisadî ve sosyal açıdan onlardan farklı ve aşağı statüde bulunur.² Köle statüsünde bulunan erkeklere kul veya köle; kadınlara ve kızlara da cāriye denir. Bunların aralarında hukukî bakımdan herhangi bir farklılık bulunmamaktadır.³ İlgili döneme ait Kıbrıs kadı sicillerindeki⁴ *‘utknāmelerde* âzat edilen kadın köleler “*cāriye*,” erkek köleler de “*‘abd*” kelimesiyle ifade edilmektedir.⁵

Muhtelif tezahürleriyle kölelik, bilinen hemen tüm tarihî toplum ve kültürlerde var olmuş; Osmanlı Devleti’nde de birtakım değişimlerle varlığını devam ettirmiştir.⁶ 1571 yılında Osmanlı hakimiyetine geçen Kıbrıs adası, başta Mağusa Limanı olmak üzere diğer limanlarıyla imparatorluğun işlek bir köle yolu üzerinde bulunmaktaydı. Afrika, Kafkas ve Balkanlar’dan çeşitli milletlere mensup pek çok kölenin, sıklıkla güzergah üzerindeki bu limanlara getirilerek ada sakini zengin kişilere satıldığı bilinmektedir.⁷ Osmanlı egemenliği süresince adadaki köle ticaretinin oldukça rahat ve özgür biçimde devam ettiği, ada sakini kadın erkek pekçok kişinin köle sahibi olduğu ifade edilir.⁸ Bu durumun yanı sıra 17. yüzyıla ait Kıbrıs kadı sicilleri, köle sahibi olan birçok kişinin kölesini âzat ettiğini ve bu hukukî

¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), c.2, s.300. Ayrıca bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.1, s.259; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-i İslâmîyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, tsz.), c.3, s.332.

² Nihat Engin, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), s.3; M. Akif Aydın ve M. Hamidullah, “Köle,” *DİA*, c.26, s.237.

³ Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik-Cāriyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2006), s.120. Bu çalışmada köle tabiri ile her iki cinsiyet de kastedilmektedir. Cinsiyet belirtilmesinin uygun görüldüğü yerlerde erkekler için köle, kadın ve kızlar için de cāriye kelimeleri kullanılacaktır.

⁴ Bu çalışmada baz alınan 1B, 2, 3, 4, 5 ve 6 no’lu kadı sicilleri, 17. yüzyıla ait Kıbrıs kadı sicillerinin tamamını oluşturmaktadır.

⁵ Osmanlı Türkçesi’nde köleyle beraber esir, kul, bende, halayık, ve kadın köle için de cāriye ve odalık; Arapça’dan alınan *‘abd*, *raķik*, *memlûk*, *ķunn*, *ķulām*, *raķabe*, *vaşif*, *milku’l-yemîn* ve kadın kölelere mahsus olmak üzere *memlûke*, *vaşife*, *cāriye*, *eme* ve *ķurra*; Farsça’dan alınan *bende*, *ķulām* ve kadın köle için *ķenîz* kelimeleri kullanılmıştır. Bkz. Aydın ve Hamidullah, “Köle,” s.237.

⁶ Ehud R. Toledano, *Suskun ve Yokmuşçasına: İslâm Ortadoğusu’nda Kölelik Bağları* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), s.1; Engin, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik*, s.5.

⁷ M. Akif Erdoğan, *Kıbrıs’ta Osmanlılar* (Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2008), s.121.

⁸ M. Akif Erdoğan, *Kıbrıs’ta Osmanlılar II* (Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2009), s.100.

işlemin mahkemeye müracaat edilerek *‘itknāme* adı verilen özel bir belgenin tanzimi yoluyla kayıt altına aldırıldığını da göstermektedir. Dolayısıyla genel olarak Osmanlı, özel olarak da Kıbrıs adasındaki kölelik müessesesinin aydınlatılmasına katkı sunması amacıyla bu çalışmada ilgili döneme ait *‘itknāme* belgeleri incelemeye tabi tutulacaktır.

Tarihi çok eskilere uzanan, gerek Arap yarımadasında gerekse dünya genelinde oldukça yaygın olan kölelik müessesesi karşısında İslam, konjonktürel şartların etkisiyle onu doğrudan kaldırmamış; ancak kölelere insanca muamele yapılması⁹ ve köleliğin zaman içerisinde eritilmesi için etkili tedbirler almıştır. İslam'ın köleliği kaldırmaya dönük tedbirleri iki yönlüdür. Birincisi, mevcut konjonktürel şartlarda köleliğin kaynaklarını sadece savaş¹⁰ esirlerine¹¹ ve kölezâdelere münhasır kılarak olabildiğince kısıtlamak; ikincisi ise kölelerin âzat edilmesi veya köleliğin sona ermesi için birtakım müesseseler geliştirmek ve bunlara Müslümanlar nezdinde işlerlik kazandıracak şuur ve motivasyonu sağlamaktır.¹²

İslam'da kölelik esas itibarıyla âzat yoluyla sona ermekle beraber köleliği azaltmak ve zamanla eritmek gayesiyle daha başka birtakım sona eriş yolları da tesis edilmiştir. Köle âzadı İslam hukuk literatüründe *‘itk*, *tahrîr*, *fekk* gibi tabirlerle ifade edilmiştir. Mevlâ/mevâlî kelimesi de âzat

⁹ “Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Sonra anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, akraba olan komşulara, yakın komşulara, yanında bulunan arkadaşına, yolda kalanlara, sahip olduğunuz kölelere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseyi sevmez.” 4/en-Nisâ’:36.

“Köleleriniz kardeşlerinizdir. Allah Teala onları ellerinizin altına (emaneten) koymuştur. Kimin kardeşi eli altında ise, yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin, onlara yapamayacağı iş buyurmayınız, eğer buyurursanız yardım ediniz.” El-Buhârî, Kitâbu'l-‘İtk 15 (no.2545); Muslim, Kitâbu'l-Eymân 40 (no.1661); Ebû Dâvûd, Kitâbu'l-Edeb 133 (no.5158); et-Tirmizî, el-Birr ve's-Şıla 29 (no.1945) “... Herhangi biriniz, kölesine kölem, câriyem diye seslenmesin; oğlum, kızım diye hitap etsin ...” El-Buhârî, Kitâbu'l-‘İtk 17 (no.2552). Geniş bilgi için bkz. ‘Abdullâh Nâşih ‘Ulvân, *Nizâmu'r-Rikk fi'l-İslâm* (Byy: Dâru's-Selâm, 2004), ss.29-35.

¹⁰ Köleliğin cari olduğu dönemde dahi bu hükmün tatbiki için savaşın şer'î esaslara muvafık olması gerekmektedir. Gerekli şartlar için bkz. ‘Ulvân, *Nizâmu'r-Rikk*, ss.19-28.

¹¹ Köleleştirme bir zorunluluk olmayıp savaş esirlerine uygulanacak alternatif muamelelerden sadece bir tanesidir. Bunun dışında esirler fidye karşılığı veya esir değişimi yoluyla da serbest bırakılabilir ya da peygamberimizin uygulamalarında da olduğu üzere karşılıksız olarak özgürlüğüne kavuşturulur. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), ss.262 vd.

¹² ‘Ulvân, *Nizâmu'r-Rikk*, s.45; ayrıca bkz. Ali Abdu'l-Wahid Wafî, “İslâmiyete Göre Kölelik,” çev. Kemal Işık, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1962), ss.207 vd. İncil'de kölelerin âzat edilmesine dair herhangi bir hüküm yer almamakla beraber gerek Katolik Kilisesi gerekse diğer kiliseler, Hristiyanların kendi dindaşları da dahil olmak üzere köle edinmelerinde herhangi bir sakınca görmeyerek köleliği bir vakta olarak kabul etmişlerdir. Aynı şekilde Tevrat'ta da köle âzadına dair bir hüküm bulunmamaktadır. Sadece bir yerde, ağır borca girmiş bir Yahudinin borçlarını ödemek amacıyla kendi kendini satmasından ve onun altı hizmet yılından sonra yedinci yılda hürriyetine kavuşacağından bahsedilir. Bkz. Çıkış, 21:2-6. Tevrat'a göre köle, efendisi tarafından gözünün kör edilmesi veya dişinin kırılması hallerinde de hürriyete hak kazanır. Bkz. Çıkış, 21:26. Bkz. Aydın ve Hamidullah, “Köle,” s.237.

eden efendi anlamına geldiği gibi âzat edilen köle anlamına da gelmektedir.¹³ *İtknāmeler* geçmeden önce ana hatlarıyla İslam'da köleliğin sona eriş yollarına temas etmekte fayda vardır. Zira ifade edildiği gibi *İtknāmeler* âzat işlemi sonrasında düzenlenmektedir.

Köleliğin sona eriş yollarından gönüllü köle âzadı, incelenen *İtknāmeler*le olan hususi ilişkisinden ötürü müstakil bir başlık altında ele alınacaktır. Bu durumda ilk olarak *keffāret* amacıyla köle âzadından bahsedilebilir. *Keffāret* için köle âzadı İslam hukukuna has olup oldukça işlevsel bir âzat türüdür. Hatayla bir Müslüman'ı öldürme,¹⁴ yemini bozma¹⁵ veya *zihār* yapma¹⁶ gibi belli suç ve günahları işleyenler *keffāret* olarak köle âzat ederler. Haddizatında bu fiillerin ne doğrudan ne de dolaylı olarak köle ve kölelikle ilişkisi yoktur. Buradaki amacın mevcut kölelerin âzat edilmesi için bir vesile meydana getirmek olduğu açıktır.¹⁷ İkinci âzat yolu da kölenin efendisiyle hürriyet karşılığında aralarında belirledikleri bir bedel üzerine anlaşması anlamına gelen *mükātebedir*. Üçüncü olarak da mecburi veya kanuni âzat sayılabilir. İslam hukuku bazı durumlarda ne efendinin rızası ne de köle ile efendi arasındaki bir anlaşmaya bakmaksızın zorunlu olarak kölenin âzat edilmesi esasını getirmektedir.¹⁸ Dördüncü âzat yolu da *tedbīr* yani ölüme bağlı âzattır. Kişi kölesini kendisinin ölümünden sonra hürriyete kavuşması üzere âzat edebilir ve bu durumdaki köleye *mudebber* denilmektedir. Köleliği sona erdiren bir diğer yol da *ümmüveledlik*dir. Efendisinden çocuk dünyaya getiren bir câriye, onun ölümünden sonra kendiliğinden hürriyetini elde eder. Nitekim tarih içerisinde *ümmüveledlik*in köleliğin azaltılmasında oldukça etkili olduğu ifade edilmektedir.¹⁹ Bir başka âzat yöntemi olarak devlet tarafından kölelerin hürriyetine kavuşturulması usulü sayılabilir. Kur'an-ı Kerim köleliğin zaman içerisinde ortadan kaldırılması yönünde devlete vazife yüklemiştir. Öyle ki o, devlet

¹³ Mehmet Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), s.372.

¹⁴ Hatayla öldürülen bir Müslümanın yakınlarına diyet ödeme zorunluluğu olduğu gibi mümin bir kölenin de âzat edilmesi gerekir. Bkz. 4/en-Nisâ:92.

¹⁵ Yeminin bozulması durumunda ya on fakirin doyurulması veya giydirilmesi ya da bir kölenin âzat edilmesi gerekir. Bunlara güç yetirilmemesi durumunda üç gün oruç tutulması icap eder. Bkz. 5/el-Mā'ide:89.

¹⁶ Karısının belli organlarını kendisiyle evlenmesi ebediyen haram olan yakınlarından birisine benzeten koca *zihār* yapmış olur ve karısıyla evlilik hayatına devam etmeden önce bir köle âzat etmesi gerekir. Bunu yapamıyorsa iki ay kesintisiz oruç tutmalı, bu da mümkün olmazsa altmış fakiri doyurmalıdır. Bkz. 58/el-Mucādile:3-4.

¹⁷ Aydın ve Hamidullah, "Köle," s.242.

¹⁸ İlgili durumlar için bkz. Aydın ve Hamidullah, "Köle," s.243.

¹⁹ Aydın ve Hamidullah, "Köle," s.243.

gelirlerinin bir kısmını köle âzadına tahsis etmektedir.²⁰ Son olarak İslam'ın köleliğe yaklaşımının açık bir tezahürü mesabesinde bulunan gönüllü köle âzadı konusu ayrıca ele alınacaktır.²¹ Zira ilgili döneme ait kadı sicillerindeki *‘itknāmeler*, vuku bulan köle âzatlarının biri hariç tamamının gönüllü olarak yapıldığını göstermektedir. Şimdi bu yönelimin saiklerine ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Gönüllü Köle Âzadı

Müslümanların bizzat Kur'an ve Sünnet tarafından dünyevî herhangi bir karşılık beklemezsizin sırf Allah rızasını umarak köle âzat etmeye yönlendirilmeleri, İslam'ın köleliğe yaklaşımını net bir şekilde yansıtmaktadır. Zira bu hususta Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet vardır ve onlardan biri şöyledir: “Gerçekte erdemlilik, yüzünü doğuya veya batıya çevirmeniz ile ilgili değildir; ama gerçek erdem sahibi, Allah'a, Ahiret Günü'ne, melekler, vahye ve peygamberlere inanan, servetini –kendisi için ne kadar kıymetli olsa da– akrabasına, yetimlere, ihtiyaç sahiplerine, yolculara, (yardım) isteyenlere ve insanları kölelikten kurtarmaya harcayan... kişidir...”²² yine bir başka ayette şöyle buyrulmaktadır: “Fakat insan, sarp yokuşa atılmadı. Bilir misin nedir o sarp yokuş? O, köle âzat etmektir.”²³ Kur'an-ı Kerim'in yanı sıra Allah Rasulü'nün de bu yönde teşvikleri olmuştur ve onlardan biri şu şekildedir: “Kim Müslüman bir köleyi âzat ederse Allah da onun her organına karşılık âzat edenin bir organını cehennemden âzat eder.”²⁴ Nitekim bu hadis-i şerifin incelenen kadı sicillerinde de köle âzadında bulunan kimselerce sıklıkla zikredildiği görülmüştür.²⁵

²⁰ “Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslam'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.” 9/et-Tevbe:60.

²¹ Köleliğin sona erme yollarına dair geniş bilgi için bkz. °Ulvan, *Nizāmu'r-Rikk*, ss.47 vd.

²² “Gerçekte erdemlilik, yüzünü doğuya veya batıya çevirmeniz ile ilgili değildir; ama gerçek erdem sahibi, Allah'a, Ahiret Günü'ne, melekler, vahye ve peygamberlere inanan, servetini –kendisi için ne kadar kıymetli olsa da– akrabasına, yetimlere, ihtiyaç sahiplerine, yolculara, (yardım) isteyenlere ve insanları kölelikten kurtarmaya harcayan; namazında devamlı ve dikkatli olan ve arındırıcı (malî) yükümlülüğünü ifa eden kişidir; ve (gerçek erdem sahipleri) söz verdiklerinde sözünü tutan, felaket, zorluk ve sıkıntı anlarında sabredenlerdir. İşte onlardır sadakatlerini gösterenler ve işte onlardır Allah'a karşı sorumluluklarının bilincinde olanlar.” 2/el-Bakara:177.

²³ 90/el-Beled:11-13.

²⁴ El-Buḥārī, el-Keffārātu'l-Eymān 6 (no.6715); Muslim, Kitābu'l-°İtk 23 (no.1509); Ebū Dāwūd, el-°İtk 13; et-Tirmizī, en-Nuzūr ve'l-Eymān 13 (no.1541). Allah Rasulü muhtelif vesilelerle de kölelerin âzat edilmesini sağlamaya çalışmıştır. Örneğin Güneş ve Ay tutulması sırasında köle âzat edilmesini tavsiye etmiştir. Bkz. el-Buḥārī, el-Kusūf 11.

²⁵ Örnekler için bkz. KŞS (Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri)-5-103/275; KŞS-5-24/61.

Hız. Peygamber'in, kendisine hediye edilen ya da bir şekilde mülkiyetine geçen köleleri âzat ettiği²⁶ ve vefat ettiğinde *ümmüveled* statüsünde olan Mariye'den başka herhangi bir kölesinin bulunmadığı bilinmektedir.²⁷ Yine Allah Rasulü'nün, mülkiyetinde çok sayıda köle bulunan kişilerle irtibata geçerek binlerce kölenin âzat edilmesini sağladığı da belirtilmektedir.²⁸

Kur'an ve Sünnet'in teşvik ettiği doğrultuda Allah rızası için köle âzadı İslam tarihi boyunca devam etmiştir.²⁹ Osmanlı dönemi kadı sicilleri üzerine yapılan araştırmalar, karşılıksız köle âzadının bu dönemdeki en yaygın köle âzat yöntemi olduğunu ortaya koymaktadır.³⁰ Nitekim incelenen döneme ait Kıbrıs kadı sicillerine yansıyan köle âzatlarının tamamına yakını, gönüllü olarak Allah rızası için yapılanlar oluşturmaktadır.

Osmanlı'da genellikle yedi yıllık bir sürecin ardından kölelerin âzat edilmesinin hukukî bir gerekliliği olmasa da teamül halini aldığı;³¹ en fazla on yıl süre zarfında kölenin âzat edilmesinin neredeyse toplumsal bir kurala dönüştüğü ve bunu yapmayanların toplumca kınandığı belirtilmektedir.³² Öyle ki zaman zaman yedi yıl hizmet eden kölelerin hürriyetlerini elde etmek için hukukî ve idarî yollara başvurdukları müşahede edilmiştir.³³ Bu da söz konusu teamülün toplumda ne denli yerleşik olduğunun bir başka göstergesi olarak yorumlanabilir.³⁴ İncelediğimiz döneme ait Kıbrıs sicillerinde böylesi vakalara rastlanmamakla birlikte daha önce de ifade edildiği gibi belgelere yansıyan köle âzatlarının biri hariç tamamının gönüllü olarak yapıldığı gözlenmiştir.

17. Yüzyıl Kıbrıs'ında 'İtknâmeler

Giriş kısmında da ifade edildiği gibi âzat edilen köle ve câriyelere sahipleri tarafından âzat edildiklerine dair verilen belgeye *'itknâme*

²⁶ 'Ulvân, *Nizâmu 'r-Rikk*, s.49.

²⁷ Aydın ve Hamidullah, "Köle," s.242.

²⁸ Aydın ve Hamidullah, "Köle," s.242.

²⁹ 'Ulvân, *Nizâmu 'r-Rikk*, s.50; Aydın ve Hamidullah, "Köle," s.242.

³⁰ İzzet Sak, "Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler 17. ve 18. Yüzyıllar," (Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1992), s.87; Ali İhsan Karataş, "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış," *İSTEM (İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsiki Dergisi)* 9 (2007), s.148. 15 ve 18. yüzyıllar arasında Bursa'da 221 köle ve câriyenin 153'ü (%69) gönüllü, 11'i (%5) *tedbîr*, 55'i (%25) *mukâtebe* yöntemiyle âzat edilmiş olup iki köle ve câriyenin hürriyetine kavuşturulma şekli tespit edilememiştir. Âzat edilen bu kölelerin 22'sinin gayrimüslim olması da ayrıca dikkati celbetmektedir. Geniş bilgi için bkz. Osman Çetin, "Slavery and Conversion of the Slaves to Islam in the Ottoman Society: According to the Canonical Registers of Bursa Between XVth and XVIIth Centuries," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10:1 (2001), s.4.

³¹ Y. Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909*, terc. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), ss.194-197; Karataş, "... Köleliğe Bir Bakış," s.148.

³² Karataş, "... Köleliğe Bir Bakış," s.162.

³³ Erdem, *Köleliğin Sonu*, ss.195-196.

³⁴ Aydın ve Hamidullah, "Köle," s.242.

denmektedir.³⁵ *İtknāmeler* kadı tarafından tutulur ve kadı defterlerine kaydedilerek bir örneği âzatl köleye verilirdi. Adanın 17. yüzyıla ait mevcut tüm sicil kayıtlarını oluşturan 6 adet Kıbrıs kadı defterinde 19 *İtknāme* kaydı tespit edilmiştir.

İslam-Osmanlı hukukuna göre köle âzadının kadı huzurunda yapılma zorunluluğu olmadığı gibi onu kayıt altına aldırma ya da yapılan işleme şahit tutma zorunluluğu da yoktur. Ancak Anadolu'da olduğu gibi³⁶ ilgili dönemde Kıbrıs adasında da kadı sicillerinden anlaşıldığı kadarıyla kölelerin maslahatı için bu işlemler mahkeme huzurunda kayıt altına aldırılmıştır. Ayrıca muhtelif sebeplerle âzatlığı ispat amacıyla mahkemede açılan davalarda, âzat işlemi yapılırken bu işleme yeterli miktarda şahit tutmanın yaygın bir uygulama olduğu da gözlenmiştir. Yani âzat işlemine şahit tutmak veya âzadı kayıt altına alarak *İtknāme* düzenlemek, hukukî bir zorunluluk olmasa da muhtemelen yaşanan sosyal şartlar gereği yapılması tercih edilmiştir. Belli ki Allah rızası için kölesini âzat edenler, âzat ettikleri kölelerinin ileride hürriyetlerini ispat konusunda bir sıkıntı yaşamamasını istememişler ve bu amaçla mahkemeye giderek *İtknāmeler* düzenlemişlerdir. Zira Osmanlı'da zaman zaman elinde *İtknāme* olmadan yer değiştiren veya yolculuğa çıkan âzatl kölelerin, kaçan köleleri yakalayıp sahiplerine teslim etmekle görevli memur olan yavacı tarafından *abd-i ābık* (kaçak köle) sanılarak yakalandıkları ve sıkıntı çektikleri vaki olmuştur.³⁷ Bunlarla beraber söz konusu yöntemle âzat edilen ve elinde *İtknāmesi* bulunmayan âzatl kölelerin genellikle iki erkek şahit göstererek âzatl olduklarını ispatladıkları görülmüştür.³⁸ Bu durumda kendilerine mahkemece bir *İtknāme* düzenlenip verilmiştir. *İtknāme* düzenlenmesi için kadıya belli bir miktar vergi verildiği³⁹ ve âzatl kölelerin düzenlenen *İtknāmeleri* boyunlarına asarak taşıdıkları da ifade edilmektedir.⁴⁰

İlgili belgelerden anlaşılan odur ki âzat işlemine şahit tutmak, mahkemeye gidip işlemi kayıt altına aldırmaktan daha titiz ve yaygın olarak uygulanmıştır. Zira incelenen belgelerde birçok âzatl kölenin hürriyetini ispatlama amacıyla açtığı davalarda bunu *İtknāme* ile gerçekleştiremeyerek

³⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.2, s.10.

³⁶ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Hars Yayıncılık, 2007), s.257.

³⁷ Sak, "... Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler," s.89.

³⁸ KŞS-4-32/89; KŞS-4-56/149; KŞS-6-67/196.

³⁹ Sak, "... Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler," s.89.

⁴⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.2, s.10.

âzat işlemine şahit olan kişileri mahkemeye şahitlik için getirdiği ve bu şekilde iddiasını ispat ettiği gözlenmiştir.⁴¹

Daha önce de zikredildiği gibi *‘itknâme* düzenlenmesi âzadlı açısından ehemmiyet arz etmekte ve bu sebeple âzat sonrası efendisiyle mahkemeye müracaat ederek belge düzenlenmesini sağlamaktaydı. Ancak şu da ifade edilmelidir ki ilgili belgelerde *‘itknâmelerin* âzat işleminden ne kadar sonra düzenlendiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Zira Osmanlı'nın genelinde de bu hususta oturmuş belli bir uygulama yoktur. Öyle ki bu belgeler, kimi zaman hemen âzat akabinde kimi zaman da yıllar sonra oluşturulabilmiştir.⁴²

Âzadı gerçekleştiren sahiplerin cinsiyeti açısından ilgili belgelere bakıldığında âzatların daha çok erkekler tarafından yapıldığı görülür. Zira 19 adet âzat işleminin 13'ünü erkekler, 5'ini kadınlar gerçekleştirmiştir. 1 işlem kaydında da karı koca ortak mülkiyetlerinde bulunan köleyi müştereken âzat etmişlerdir. Bu farklılığın erkek ve kadınlar arasındaki ekonomik gücün dağılımından kaynaklandığı düşünülebilir. Bununla beraber köleler mülkiyet açısından mal statüsünde olduğundan kadının bu mülkiyeti üzerinde dilediği gibi tasarruf etme hakkı vardır. Zira görüleceği üzere kadınlar da erkekler gibi bağımsız olarak köleleri üzerinde tasarrufta bulunmuşlardır. Binaenaleyh bu durum, dönemin şartları içerisinde Osmanlı kadınlarının iktisadî hürriyetlerine yönelik, dikkate alınması gereken önemli bir göstergedir.

Osmanlı Kıbrıs'ında köle sahiplerinin çoğunun adanın merkez kazasından, yani Lefkoşa'dan olduğu ifade edilebilir. Zira ilgili belgelerde köle âzat eden kişilerin 2'si Girinye (Girne) kazasında mukim olmakla birlikte geri kalanı Lefkoşa kazasındandır ve bunların 3'ünün devlet yetkilisi (*ehl-i ‘örf*) olduğu anlaşılmaktadır. Haddizatında köle sahibi olmak ile maddi güç arasında yakın bir ilişki bulunması sebebiyle, zengin kesimin daha yoğun yaşadığı ada merkezindeki bu tablo gayet tabiidir. Kölelerin cinsiyet dağılımı ise hemen hemen yarı yarıya olmak üzere dengeli bir durum arz etmektedir. Bunların 10'u kadın (câriye) olup 9'u erkektir.⁴³ Milliyet/köken bakımından ise kadın ve erkek âzatlılar arasında bariz bir ayrımın bulunmadığı, söz konusu kölelerin daha çok Rus ve Zenci⁴⁴ olduğu, bunların

⁴¹ KŞS-4-182/426; KŞS-4-56/149; KŞS-4-32/89; KŞS-4-109/53; KŞS-5-185/435.

⁴² Sak, "... Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler," s.88.

⁴³ Âzadlı kölelerin isimleri, vasıfları ve milliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Ek 1.

⁴⁴ Adadaki siyahî kölelerin menşesine yönelik değerlendirmeler için bkz. Ronald C. Jennings, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon* (İstanbul: The Isis Press, 1999), ss.553 vd.

haricinde Çerkez ve Macar gibi çeşitli milliyetlere de rastlandığı söylenebilir.⁴⁵ Bunlarla beraber âzat kaydı için efendilerin genelde asaleten mahkemeye müracaat ettikleri, fakat zaman zaman vekaleten de işlem yaptıkları olmuştur. Nitekim 4 işlemde vekalet ile temsil edilenlerin 3'ü kadın olup 1'i erkektir.⁴⁶

*İtknāmelerin tamamına yakını Osmanlı Türkçesi'yle olup sadece bir belge Arapça kaleme alınmıştır.*⁴⁷ Bu durum söz konusu *ıtknāmeye* mahsus bir durum olmayıp ilgili döneme ait başka mahkeme kayıtlarının da Arapça tutulabildiği bilinmektedir.⁴⁸ Bununla birlikte, incelenen *ıtknāmeler* genel itibariyle şekil ve içerik olarak belli bir tarzda tutulmuşlardır. Örnek olarak 1019/1610 tarihli şu belge zikredilebilir:

Oldur ki Maḥmiyye-i Lefkōşa sākinlerinden el-Hāc Yūsuf b. °Abdullāh nām kimesne meclis-i şer°de işbu şāhibü'l-kitāb orta boylu gök gözlü sarışın sağ bazusunda eşer-i cerāhatlü Macariyyü'l-aşl Rıdvān b. °Abdullāh nām °abd-i memlūkü muvācehesinde bi't-tav°i's-şāf ikrār ve i°tirāf idüp işbu mezbūr ḳulumı fā°iz-i mālımdan ifrāz idüp ḥasbeten li'llāh ve taleben li-merdātihi °itāk eyledim. Ba°de'l-yevm sā°ir aḥrār-ı ašlīsine ilḥāk olunup ḥürr ve mu°taḳ olsun didükde lehu mā lehum ve °aleyhi mā °aleyhim muḳtezāsınca mezbūr Rıdvān üzerinde mu°tuḳın mu°taḳ üzerine şer°an şābit olan velā°-i °itākadan ḡayrı ašlā bir ferdin ḥaḳḳı ḳalmayup bu veşīḳa-i şāriḥa ber sebili't-temessük ketb olundu.⁴⁹

Görüldüğü üzere belgede, efendi tanıtıldıktan sonra âzat edilen kölenin birtakım fiziksel özellikleri ve milliyetini içeren bilgilere yer verilmektedir. Daha sonra efendinin kölesini kendi gönül hoşluğuyla Allah rızası için âzat ettiği, bundan sonra onun da diğer hürler gibi olduğu ve üzerinde *velā°-i °itākadan*⁵⁰ başka hak kalmadığı beyan edilmektedir. Bunlarla beraber tüm belgelerde tarih ve yapılan işleme mahkeme huzurunda şahitlik eden

⁴⁵ Detaylı bilgi için bkz. Ek-1. Kıbrıs'a dışarıdan getirilmiş olan bu kölelerin nüfusun kozmopolitleşmesini sağladığı ve hürriyetlerine kavuştuklarında da toplum içerisinde muhtelif statülere sahip oldukları belirtilmektedir. Bkz. Recep Dündar, "Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)" (yayınlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 1998), s.401.

⁴⁶ Aynı şahıs iki ayrı âzat kaydında vekaleten temsil edildiğinden kayıt sayısı açısından bakılırsa rakam 2'dir.

⁴⁷ KŞS-3-30/195.

⁴⁸ Bkz. Ümit Güler, *Osmanlı Kıbrıs'ında Müslüman-Zimmî İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*, (Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Yay., 2016), s.53. Osmanlı coğrafyasının muhtelif yerlerinde de Arapça tutulan *ıtknāmeler* bulunmaktadır. Bkz. İbrahim Ethem Çakır, "Osmanlı Toplumunda Köle ve Cāriyeler, Sofya 1550-1684," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 36 (2014), s.209.

⁴⁹ KŞS-3-139/864.

⁵⁰ Âzat olma, köle ile efendi arasındaki bağı tamamen ortadan kaldırmayarak aralarında velayet bağıni tesis eder ve bu suretle ortaya çıkan *velā°* hakkı, efendiyi kölesi üzerinde mirasçı kılar.

şuhūdu'l-hāl de bulunmaktadır. Aralarındaki bazı nüanslara rağmen ilgili *‘itknāmelerin* tamamının bu çerçevede olduğu ifade edilebilir. *‘Itknāmelerde* dikkat çeken bir başka husus, kölelerin birtakım fiziksel özelliklerine de genelde yer verilmiş olmasıdır. Bunun sebebi muhtemeldir ki âzat edilen kölenin kim olduğunu ihtilafa mahal bırakmayacak şekilde ortaya koyma gayesidir. Nitekim âzatlı kölenin herhangi bir bölgede veya seyahat halinde ihtiyaç hasıl olduğu takdirde âzatlı olduğunu ispat edebilmesi için de bu bilgiler faydadan hali değildir. Zira incelenen belgelerde âzatlı kölelere pek de küçümsenmeyecek düzeyde hürriyetleri inkâr edilerek el konulmaya çalışıldığı vaki olmuştur. Bu gibi gerekçelerle olsa gerek, kimi kayıtlarda “...ğibbe’-t-ṭaleb işbu temessük ketb ü şebt olunup ṭālibin yedine def^c olundu ki lede’l-hāce ibrāz ve ihticāc idine...” denerek belgenin düzenlenme amacının ihtiyaç halinde ibraz edilerek hürriyete delalet ve hüccet teşkil etmesi olduğu belirtilmektedir.⁵¹

Yukarıda zikredilen belgenin sonunda ve diğer birçok belgede⁵² “...mu^cṭıḳın mu^cṭaḳ üzerine şer^can sâbit olan *velā’-i ‘itākadan* gayrı aṣlā bir ferdin ḥaḳḳı kalmayup...” ifadesi geçmektedir. Kölesini âzad eden efendi bununla, âzatlı kölesi üzerinde *velā’* hakkından başka herhangi bir hakkının kalmadığını beyan etmektedir. Âzatlılık, köle ile efendi arasındaki bağı tamamen ortadan kaldırmamakta, aralarında *velāyet* bağına tesis etmektedir. Bu bağ ile ortaya çıkan *velā’* hakkı, efendiyi kölesi üzerinde mirasçı kılmaktadır. Efendi, *velā’* hakkı veya *velā’-i ‘itāka* ile âzatlısının daha yakın bir *‘aşabesinin*⁵³ bulunmadığı durumlarda mirasında hak sahibi olur.⁵⁴ Buna mukabil âzatlı da kısası gerektirmeyecek bir cinayette bulunduğu takdirde, ödemesi gereken diyeti efendisi veya efendisinin *‘ākilesinin*⁵⁵ ödemesi gerekir. *Velā’* hakkı, gönüllü köle âzadı yoluyla meydana gelen *‘itk* işlemlerinde ortaya çıktığı gibi *tedbīr*, *mukātebe*, bedel karşılığı gibi diğer yollarla da sabit olur. Âzat işleminin ihtiyarî ya da icbarî olmasının bu hak üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamakta, her halükârda ortaya çıkmaktadır.⁵⁶ Nitekim kimi kayıtlarda “...mevālî için *‘utekâ* üzerlerinde

⁵¹ KŞS-4-46/123.

⁵² Benzer örnekler için bkz. KŞS-5-103/275; KŞS-5-24/61; KŞS-4-127/295.

⁵³ İslam hukuk terimi olarak *aşhāb-ı ferā’iz* ile beraber bulduklarında onların paylarından arta kalan kısmı alan ve *aşhāb-ı ferā’iz*le bulunmadığı halde ise terekenin tümünü alan yakın anlamına gelir. *‘Aşabenin* muhtelif sebepleri vardır ve *‘itk* da bunlardan biridir. Daha geniş bilgi için bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.32.

⁵⁴ Bununla ilgili birtakım şatlar vardır. Bkz. Bilmen, *Hukûk-i İslâmîyye*, c.4, ss.64-67.

⁵⁵ *‘Ākile*, kasıtsız olarak işlenen cinayet diyetini veya “*ğurre*” denen mali tazminatı yüklenip ödeyen *‘aşabe*, aşiret, meslek kuruluşları ve benzerleridir. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.20.

⁵⁶ Bilmen, *Hukûk-i İslâmîyye*, c.4, ss.63-64.

şer°an sābit olan haqq-ı velādan...’’⁵⁷ ifadesi kullanılarak bu hakkın belgede zikredilmese dahi kendiliğinden ortaya çıktığı belirtilmektedir. *Velā°-i °itāka*, lâzım bir hak olduğundan âzat eden kişi bu hakkı iptal, hibe veya vasiyet gibi bir yolla başkasına temlik edemez. Bununla beraber efendi, âzat ederken *velā°* hakkı olmadan âzat ediyorum dese bile bu şart batıl olduğundan herhangi bir sonuç doğurmaz.⁵⁸ Dolayısıyla *velā°* hakkı her halükârda sabit olmakta; efendi için sorumluluk ve fayda, âzatlı için ise daha çok fayda ihtiva etmektedir.

Osmanlı toplumunda ihtida eden kölelere öncelikle Müslüman ismi verilmiş ve tüm insanların Allah’ın kulu olmasından hareketle baba adları °Abdullāh olarak belirtilmiştir.⁵⁹ Zira bilindiği üzere °Abdullāh, Allah’ın kulu anlamına gelmektedir. Osmanlı’da yaygın olarak bu isim kullanılmakla beraber °Abdummennān, °Abdulvehhāb gibi adlandırmaların olduğu da bilinmektedir.⁶⁰

İlgili döneme ait °itknāmelerde baba adı zikredilen kölelerin tamamının ibn-i °Abdullāh (°Abdullāh oğlu) ya da bint-i °Abdullāh (°Abdullāh kızı) olarak tanıtıldığı dikkat çekmektedir.⁶¹ Osmanlı toplumunda Müslümanların gayrimüslim kölelere sahip olduğu, Müslüman bir efendinin kölesinin ihtida zorunluluğunun olmadığı ve bu yönde baskıya maruz kalmadığı yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır.⁶² Bunun yanı sıra Müslüman toplumuna karışan ve Müslüman bir efendiye sahip olan kölelerin çoğunluğunun ihtida ettikleri de ifade edilmektedir.⁶³ Zira incelenen °itknāmelerdeki kölelerin önemli bir kısmının aslen halkı Müslüman olan bölgelerden olmaması ve zaten İslam hukukunda Müslüman kişilerin savaşlarda esir alınarak köleleştirilemeyeceği kaidesinin de bulunmasıyla tamamı Müslüman ismi taşıyan ve babaları da °Abdullāh olarak tanıtılan bu kölelerin sonradan ihtida ettikleri düşünülebilir.⁶⁴ Dolayısıyla Kıbrıs’ın ilgili dönemine ait °itknāmelerden anlaşıldığı kadarıyla köle âzadında bulunan efendilerin tamamı Müslüman,⁶⁵ âzat edilen köleler de mühtedir.

⁵⁷ KŞS-4-59/156.

⁵⁸ Bilmen, *Hukūk-i İslāmiyye*, c.4, s.64.

⁵⁹ Sak, “... Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler,” s.85.

⁶⁰ Sak, “... Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler,” s.85.; Engin, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik*, s.149.

⁶¹ Bkz. Ek-1.

⁶² Engin, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik*, s.145.

⁶³ Sak, “... Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler,” s.82.

⁶⁴ Hukuken meşru olmasa da köle tüccarları tarafından zaman zaman çeşitli yollarla İslam dinine müntesip kişilerin de köle olarak satıldığı vaki olmuştur. Bkz. Engin, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik*, s.90.

⁶⁵ İncelenen dönemde zimmîlerin köle âzat edip °itknāme oluşturmaları vaki olmamıştır. Ancak Osmanlı’nın değişik bölgelerinde bunun örnekleri vardır. Bkz. Ümit Ekin, “17. Yüzyılın Sonlarında

Zikredilen hususların yanı sıra neden zimmîlerin hiç köle âzadında bulunmadığı ya da bunların kayıt altına alınmadığı sorusu akla gelmektedir. Gerek spesifik olarak Kıbrıs'taki zimmîlerin hukukî statüsünü ele alan çalışmalar⁶⁶ gerekse Osmanlı dönemi Kıbrıs tarihi üzerine yapılan diğer bazı araştırmalar Osmanlı Kıbrıs'ında zimmîlerin köle sahibi olma haklarının olmadığını ifade etmektedir.⁶⁷ Ancak adanın son dönemlerine dair yapılan kimi araştırmalarda zimmîlerin de köle sahibi olmaya başladıkları belirtilmektedir.⁶⁸ İslam hukukuna göre zimmîlerin gayrimüslim köle edinmesinde⁶⁹ herhangi bir mahzur bulunmamakla birlikte,⁷⁰ Osmanlı Devleti'nde zaman zaman siyasî kararlarla köle edinmelerinin yasaklandığı olmuştur.⁷¹ Nitekim öncesinde serbest iken 16. yüzyılın ortalarında zimmîlerin köle edinmeleri yasaklanmıştır.⁷² Bu yasaklamalar bir görüşe göre 17. yüzyılın sonlarına,⁷³ bir başka görüşe göre ise 17. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.⁷⁴

Kıbrıs'ta âzat edilen kölelerin hangi yolla Osmanlı toplumuna karıştığı ve adaya geldiği düşünülürse başlıca üç ihtimal akla gelir. Zira bu konuda *‘utknâmelerde* herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Söz konusu köleler savaş esiri veya kölezâde olabilecekleri gibi köle ticareti yoluyla da topluma karışmış olma ihtimalleri vardır. İslam'da köle kaynakları temelde savaş esirliği ve kölezâdelikle sınırlandırılmış olmakla beraber, köle ticareti

Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü,” *Tarih Araştırmaları Dergisi* 29:47 (2010), s.31; Karataş, “... Köleliğe Bir Bakış,” s.149.

⁶⁶ Kemal Çiçek, “Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court 1110/39 A.H. / 1698-1726 A.D.” (yayınlanmamış doktora tezi, The University of Birmingham, Birmingham, 1992), s.99.

⁶⁷ Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in The Ottoman Cyprus and The Mediterranean World 1571-1640* (New York: New York University Press, 1993), s.242; Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti* (Gazi Mağusa: Doğu Akdeniz Üniv. Basımevi, 2000), s.209; Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, s.108.

⁶⁸ Celal Erdönmez, “Şer’iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)” (yayınlanmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2004), s.218.

⁶⁹ Gayrimüslimlerin Müslüman köle edinmeleri caiz değildir. “Zeyd abd-i memlûki Amr-ı müslimi Nikola-i zimmiye bey’ u teslim eylese Zeyd-i mezbûre şer’an ne lâzım olur. el-Cevab: Ta’zîr ve istiğfâr ve tevbe ve Nikola Amr’ı i’tâk etmezse ehl-i İslâm’a bey’ etmeğe icbâr olunur.” Bkz. Pehlül Düzenli, *Gayrimüslimlere Dair Fetvalar* (İstanbul: Klasik Yay., 2005), s.254. Müslüman câriye için verilen benzer bir fetva için bkz. Düzenli, *Fetvalar*, s.256. Bir zimmînin eli altındaki köle ihtida edecek olursa yapılacak işlem şu fetvada belirtilmiştir: “Zeyd-i nasrânînin kulu Amr-ı nasrânî şeref-i İslâm’la müşerref olsa Zeyd İslâm’dan ibâ edicek hâkim Zeyd’e “Amr’ı bir müslime bey’ eyle” diye cebre kâdir olur mu? el-Cevab: Olur.” Bkz. Düzenli, *Fetvalar*, s.257. Benzer fetvalar için bkz. ss.257 vd.

⁷⁰ “Bir kâfir abd kullanmak caiz olur mu? el-Cevab: olur. Amma (padişah) padişahdan men’ olıcak kullanılmaz.” Bkz. Düzenli, *Fetvalar*, s.250.

⁷¹ Karataş, “... Köleliğe Bir Bakış,” s.143.

⁷² Karataş, “... Köleliğe Bir Bakış,” s.142; Konuyla ilgili Ebussuud Efendi’nin bir fetvası vardır. “Zimmîler kul ve cariye kullanmasun” diye emr-i şerif var iken kullananlara şer’an ne lâzım olur? el-Cevab: Ta’zîr-i şedid ve habs-i medid.” Bkz. Düzenli, *Fetvalar*, s.260.

⁷³ Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda Osmanlı’da Gündelik Hayat*, çev. M. Ali Kılıçbay (İstanbul: Eren Yay., 1991), s.113.

⁷⁴ Karataş, “... Köleliğe Bir Bakış,” s.143.

kanalıyla da Osmanlı toplumuna köle akışı sağlanmıştır.⁷⁵ Dolayısıyla Osmanlı'da köle kaynaklarını temelde savaş esirliğinin oluşturduğu, daha sonra da köle ticaretinin geldiği ifade edilebilir.⁷⁶ İlgili dönemde Osmanlı Kıbrıs'ında Mağusa başta olmak üzere Lefkoşa ve Baf şehirleri köle ticaretinin en önemli şehirleridir.⁷⁷ Daha önce de ifade edildiği gibi bilhassa Mağusa Limanı, Doğu Akdeniz'deki köle ticaretinde hatırı sayılır bir ehemmiyeti haizdir⁷⁸ ve Osmanlı hakimiyeti süresince adada köle ticareti rahat bir şekilde cereyan etmiştir.⁷⁹ Binaenaleyh söz konusu kölelerin Anadolu'dan ya da başka yerlerden ticaret yoluyla adaya gelmiş oldukları düşünülebilir.

İncelenen dönemde gerek köleler ile ilgili belge ve âzat kaydı sayısının pek fazla olmamasından gerekse ada üzerine yapılan çalışmaların tespitlerinden⁸⁰ hareketle ada nüfusu içerisinde kölelerin ve âzatlıların ciddi bir oranının olduğundan bahsedilemez.⁸¹

Döneme ait belgelerde adı geçen kölelerin ne karşılığında âzat edildikleri sorusu önemlidir. Zira onların bedelleri binlerce akçe değerinde olabilmekte, haddizatında önemli bir maddi değeri ifade etmektedir. Söz konusu *'itknâmelere* göre vuku bulan âzat işlemlerinin tamamına yakını bedelsiz yapılmış, sadece bir *'itknâmede* bedelden bahsedilmiştir.⁸² Gönüllü köle âzadı Osmanlı genelinde en yaygın köle âzadı usulü olsa da⁸³ Kıbrıs'ta söz konusu kayıtların gösterdiği köle âzatlarının biri hariç tamamı bu yöntemle, yani gönüllü köle âzadı yoluyla meydana geldiğinden, Osmanlı Anadolu'suna nazaran çok daha baskın bir nitelik arz etmektedir.

Kıbrıs üzerine yapılan kimi araştırmalarda her ne kadar köle sahibi öldüğünde kölenin de genelde âzat edildiği şeklinde bir değerlendirme yapılsa da⁸⁴ böyle bir genelleme yapmanın isabetli olmadığı ifade edilebilir.

⁷⁵ Engin, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, s.89.

⁷⁶ Bkz. Sak, "... Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler," s.217.

⁷⁷ Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, s.104.

⁷⁸ Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, s.104.

⁷⁹ Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)* (Ankara: Dipnot Yay., 2010), s.272.

⁸⁰ Bkz. Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, s.109.

⁸¹ Kıbrıs nüfusu içerisinde bu oranın yaklaşık %2 olduğu ifade edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, s.109.

⁸² KŞS-4-127/295.

⁸³ Sak, "... Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler," s.87; Karataş, "... Köleliğe Bir Bakış," s.148; Çakır, "Osmanlı Toplumunda Köle ve Câriyeler, Sofya 1550-1684," s.209.

⁸⁴ Jennings, *Christians and Muslims*, s.242. Gerek *'itknâmelere* gerekse araştırma konumuz kapsamına girmeyen âzatlık durumuyla ilgili dava kayıtlarında âzat işlemlerinin genelde efendilerin sağlıklı oldukları normal zamanlarda yapıldığı ifade edilmektedir. *'itknâme* örnekleri için bkz. KŞS-2-27/45; KŞS-3-88/555; KŞS-3-30/195; KŞS-4-195/452; KŞS-4-66/174; KŞS-5-54/150; KŞS-5-103/275; KŞS-5-24/61.

Zira Osmanlı genelinde ve Kıbrıs'ta bu yargıyı destekleyecek hukukî bir dayanak olmadığı gibi genellemeye götürecek uygulamalar da bulunmamaktadır. Nitekim gerek zikri geçen *ıtknām*lerden gerekse âzatlukla ilgili dava kayıtlarından⁸⁵ efendilerin hayatta ve sıhhatli iken âzat işlemlerini yaptıkları anlaşılmaktadır. Bunun haricinde, gayrimüslim bir kölenin İslam'ı kabul ettiği takdirde âzat edilmesinin gerektiği şeklindeki değerlendirmeye⁸⁶ katılmak da ilgili dönemdeki hukukî mevzuat ve uygulamalar gerekçesiyle mümkün gözükmemektedir. Nitekim bu değerlendirmenin yapılabileceği herhangi bir örneğe de rastlanmamıştır.

İslam-Osmanlı hukukunda kölenin hürriyetini elde etme yollarından biri de kölenin efendisine üzerinde anlaştıkları bir meblağı ödeyerek âzat olmasıdır.⁸⁷ Konuyla ilgili rastlanan belgede Zeliḥā bt. Meḥmed adlı kadın kocasından kendisine miras olarak kalan Dilāver b. °Abdullāh adlı kölesini altı bin akçe karşılığında vekili aracılığıyla âzat etmiştir.⁸⁸ Daha önce ifade edildiği gibi *ıtknām*elerde yer alan bu örneğin dışındaki tüm âzatlar gönüllü olarak karşılıksız yapılmıştır.

Bedel karşılığı olmayan âzat kayıtlarında sıklıkla birtakım ayet ve hadislere atıf yapıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin “*yevme lā yenfa°u mālun ve lā benūn illā men etā'llāhe bi-ḳalbin selīm*”⁸⁹ ayetleri zaman zaman zikredilmektedir.⁹⁰ Bu ayetler mealen “(İnsanların diriltileceği) O

Dava örnekleri için bkz. KŞS-4-109/253; KŞS-4-182/426; KŞS-5-97/260; KŞS-5-185/435; KŞS-6-67/196.

⁸⁵ KŞS-4-182/426; KŞS-4-109/253; KŞS-5-97/260; KŞS-5-185/435; KŞS-6-67/196.

⁸⁶ Çevikel, *Kıbrıs Eyāleti*, s.210.

⁸⁷ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslām ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cāriyelik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), s.219.

⁸⁸ “Maḥmiyye-i Lefkōşa mahallātından Ayāşofya mahallesi ahālīsinden olup bundan esbāk fevt olan merḥūm Nebī Kethūdā'nın zevce-i vāriyesi olan Zeliḥā bt. Meḥmed nām ḥātūn tarafından ḥuşuş-ı ātī'l-beyāna Meḥmed Beşe b. Yūsuf ve Yūsuf Odabāşı b. °Abdulkādir nām kimesneler ta°rif ve şehādetleri ile vekāleti şābit olan Meḥmed Beşe b. °Alī nām rācil meclis-i şer°-i şerif-i lāzımde i°tākda olan mezbūr Nebī Kethūdā'nın muḥallefātından ḳassām defteri nāṭık olduğu üzere müvekkilem merḳūmeniñ ḥişşe-i şāyi°asına ta°yīn ve taḥşiş olunan orta boylu ela gözlü Mosḳoviyyū'l-aşl işbu ḥāfiz-ı kitāb-ı müstetāb Dilāver b. °Abdullāh mahzarında bi'l-vekāle iḳrār ve taḳrīr-i kelām idüp “müvekkilem merḳūme Zeliḥā Ḥātūn memlūk-i mezbūr Dilāver'i altı bin akçe ḳıymeti üzerine i°tāk idüp muḳābele-i i°tākda olan meblağ-ı mezbūr altı bin akçeyi bi't-temām ve'l-kemāl mezbūr Dilāver yedinden alup ḳabz eylemiştir. Fī-mā-ba°d i°tāk iḥtiyār-ı yedimde olup müvekkilem mersūme Zeliḥā Ḥātūn'ın mezbūr Dilāver'in üzerinde velādan ḡayrı ḥāḳḳı bāḳı kalmamıştır” dedikte muḳrır-ı mezbūrün bi'l-vekāle vech-i meşrūḥ üzere cārī olan iḳrārın el-muḳarru lehu'l-merḳūm vicāhen ve şifāhen taşḳid ve taḥḳīk etmegın mā huve'l-vāḳi° bi't-taleb ketb olunup yed-i tālibe vaz° olundu cerā zālik.” Bkz. KŞS-4-127/295.

⁸⁹ 26/eş-Şu°arā°:88-89.

⁹⁰ “Budur ki; maḥmiyye-°i Lefkōşa sākinlerinden Ḥalīl Çelebi ibnū'l-merḥūm Dergāh-ı °Alī yayabaşlılarından Ḥızır Subaşı nām rācil maḥfil-i ḳazāda işbu rāfi°atū'l-kitāb orta boylu sağ yüzünde eşer-i cerāḥatle Yāḳūtıyyū'l-aşl Mercāne bt. °Abdullāh nām °Arab cāriyesi muvācehesinde iḳrār u i°tirāf idüp mezbūre cāriye merḥūm babam mezbūr Ḥızır'dan baña intikāl idüp mülk-i mevrūşum olup cāriye-i mezbūreyi ḥasbeten li'llāhi'l-°azīm ve taleben li-merḳātihī'l-kerīm “yevme lā-yenfa°u mālun ve-lā benūn illā men etā'llāhe bi-ḳalbin selīm” mālīmdan ve mülkūmden iḥrāc idüp āzādım eyledim ve şāret daḥi

gün, ne mal fayda verir, ne de evlat. Ancak Allah'a kalb-i selim (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur)" anlamına gelmektedir. Bir diğer referans da köle âzadının sevabına işaret eden bir hadis-i şerife yapılmakta ve şöyle ifade edilmektedir:⁹¹

°Abd-i mezbûru ḥasbeten li'llāhi te°ālā ve °amelen bi-mā kāle seyyidu'l-beşer ve şāhibu'l-ḥavzı'l-kevşer "men a°teka raqabeten mu°mineten a°teka Allāhu Te°ālā bi-kulli °uḍvin minhā °uḍven minhu ft'n-nār" ḥadīs-i şerīfi üzre taḥrīr ve i°tāk ve mülkünden iḥrāc ve āzād eyledim.⁹²

Yani "Adı geçen köleyi Yüce Allah'ın rızası ve kevser havuzunun sahibi olan insanların efendisi Hz. Peygamber'in şu dediğiyle âmil olmak için mülkiyetimden çıkararak onu özgürleştiriyor, âzat ediyorum: 'Kim Mümin bir köleyi âzat ederse Allah da onun her organına karşılık âzat edenin bir organını cehennemden âzat eder.'⁹³" Bunların dışında "ḥasbeten li'llāhi Te°ālā ve ṭaleben li-merḳātihi"⁹⁴ yani "Yüce Allah ve onun rızası için" ya da "ḥasbeten li'llāhi Te°ālā"⁹⁵ gibi daha kısa ifadeler de kullanılmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Adanın 17. yüzyıla ait mevcut tüm sicil kayıtlarını oluşturan 6 adet Kıbrıs kadı defterinde 19 °itknāme tespit edilmiştir. Her âzat işleminin kayıt atına aldırılması gibi bir zorunluluk olmadığından ilgili dönemde tam olarak ne kadar kölenin âzat edildiğini kestirebilmek zordur. Bununla beraber Osmanlı'da âzat edilen kölelerin âzatlıklarını bu konuda daha sonra sıkıntı yaşamamaları için kayıt altına aldırma gayretinde oldukları da ifade edilebilir. İslam-Osmanlı hukukuna göre köle âzadının kayıt altına aldırılması işlemi hukukî bir zorunluluk olmamasına rağmen âzatlı kölelerin

ḥurreten ke-sā°iri'l-ḥarāyiri'l-aşliyyāt "fe-innehā mā °udde lehunne ve °aleyhā fe-°aleyhinne bihi fe-lem yebkā li-aḥadin °aleyhā ḥaqqun" sivā'l-velā°i's-şābit li'l-mevālī °ale'l-kuḍāt şer°an ve ketebtu ḥāzihi'l-veşika ve-ce°altu bi-yedi'l-cāriyeti'l-mezbûre." Bkz. KŞS-2-27/45; Diğer örnek için bkz. KŞS-3-30/195.

⁹¹ "Maḥrûse-i Girinye muzāfātından Ḥota nām ḳarye sākinlerinden Muştafā b. °Abdulkerim meclis-i şer°i ḥaḫir-i lāzimu't-tevkīrde işbu bā°işü'l-veşika rikıyyetini mu°terif olan Zencıyyü'l-aşl °Osmān nām °abd-i memlûkü mahzārında taḫrīr-i kelām ve ta°bir-i °ani'l-merām idüp °abd-i mezbûru ḥasbeten li'llāhi Te°ālā ve °amelen bi-mā kāle seyyidu'l-beşer ve şāhibu'l-ḥavzı'l-kevşer "men a°teka raqabeten mu°mineten a°teka Allāhu Te°ālā bi-kulli °uḍvin minhā °uḍven minhu ft'n-nār" ḥadīs-i şerīfi üzre taḥrīr ve i°tāk ve mülkünden iḥrāc ve āzād eyledim ba°de'l-yevm °abd-i mezbûr sā°ir aḫrār-ı aşliyyün gibi ḥırr olup mevālī için °itk üzerlerinde şer°an şābit olan ḥaqq-ı velādan gayrı ḥaqqım kalmadı dedikte muḳırr-ı merḳümüñ minvāl-i muḫarrer üzre cārī ve şādır olan iḳrārını el-muḳırru lehu'l-mezbûr vicāhen taşdiḳ ve şifāhen taḫkīk idicek mā huve'l-vāḳi° bi't-ṭaleb [ketb olundu]." Bkz. KŞS-5-103/275. Bir diğer örnek için bkz. KŞS-5-24/61.

⁹² KŞS-5-103/275; KŞS-5-24/61.

⁹³ El-Buḫārī, el-Keffārātu'l-Eymān 6 (no.6715); Muslim, Kitābu'l-°İtk 23 (no.1509); Ebü Dāvūd, el-°İtk 13; et-Tirmizī, en-Nuzūr ve'l-Eymān 13 (no.1541).

⁹⁴ "Yüce Allah ve onun rızası için." Örnekler için bkz. KŞS-3-139/864; KŞS-4-23/69; KŞS-4-195/452; KŞS-4-177/412; KŞS-4-177/411.

⁹⁵ "Yüce Allah için."

maslahatı amacıyla bu konuda bir hassasiyet taşındığı gözlenmiştir. Ayrıca âzatlığı ispat amacıyla mahkemede açılan çeşitli davalarda âzat işlemine şahit tutmanın da oldukça yaygın olduğu söylenebilir. Dolayısıyla âzat işlemine şahit tutmanın ve âzadı kayıt altına alarak *‘itknâme* düzenlemenin, hukukî bir zorunluluğu olmasa da sosyal şartlar gereği kölelerin maslahatına olduğundan tercih edildiği düşünülebilir. Belli ki Allah rızası için kölesini âzat edenler, âzat ettikleri kölelerinin ileride hürriyetlerini ispat konusunda bir sıkını yaşamamasını istememişler; bu amaçla kölelerini âzat ederken işlemlerine şahit tutmuşlar ve ayrıca mahkemeye giderek *‘itknâmeler* düzenlemişlerdir.

Araştırmada kadınların da köle âzadında buldukları ve fakat erkeklerin çoğunlukta oldukları ortaya çıkmıştır. Zira 19 adet âzat işleminin 13’ünü erkekler, 5’ini kadınlar gerçekleştirmiş; 1 işlem kaydında ise karı kocanın müştereken köle âzadı yaptıkları görülmüştür. Bu farklılığın kadın ve erkekler arasındaki ekonomik gücün dağılımından kaynaklandığı düşünülebilir. Bununla beraber ilgili dönem şartları çerçevesinde değerlendirildiğinde bazı kadınların köle âzat edecek mali güce ve kendi iradeleriyle âzadı gerçekleştirecek iktisadî hürriyete sahip oldukları da ayrıca dikkat çekmektedir.

‘Itknâmelere göre köle âzadında bulunanların çoğu adanın merkez kazasından, yani Lefkoşa’dandır. Bunda ilgili kadı sicillerinin Lefkoşa şer‘î mahkemesine ait olmasının etkisi olabileceği gibi, köle sahibi olmakla maddi güç arasında doğrudan bir ilişkinin varlığı sebebiyle zengin kesimin daha yoğun yaşadığı yer olmasının da bir etkisinden bahsedilebilir.

Kölelerin cinsiyet dağılımı ise hemen hemen yarı yarıya olmak üzere dengeli bir durum arz etmektedir. Bunların 10’u kadın (câriye) olup 9’u erkektir. Milliyet/köken bakımından ise kadın ve erkek âzatlılar arasında bariz bir ayırım olmamakla beraber söz konusu kölelerin daha çok Rus ve Zenci oldukları, bunların haricinde Çerkez, Macar gibi çeşitli milliyetlere de rastlandığı söylenebilir. Bunlarla beraber âzat kaydı için köle sahiplerinin genelde asaleten mahkemeye müracaat ettikleri, fakat zaman zaman vekaleten de işlem yaptıkları olmuştur.

Kıbrıs’ın ilgili dönemine ait *‘itknâmelerden* anlaşıldığı kadarıyla köle âzadında bulunan efendilerin tamamı Müslüman, âzat edilen köleler de mühtedir. Zimmîlerin köle âzadında bulduklarına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Osmanlı genelinde gönüllü köle âzadı en yaygın köle âzadı usulü olmakla birlikte, adadaki söz konusu kayıtların gösterdiği köle âzatlarının biri hariç tamamı bu yolla meydana geldiğinden, ilgili dönemde gönüllü köle âzadı uygulamasının Kıbrıs'ta çok daha baskın bir nitelik arz ettiği ortaya çıkmıştır.

Kıbrıs tarihi üzerine yapılan kimi araştırmalarda efendi öldüğünde kölenin de genelde âzat edildiği şeklinde bir değerlendirme yapılsa da böyle bir genelleme yapmanın isabetli olmadığı ifade edilebilir. Ayrıca gayrimüslim bir kölenin İslam'ı kabul ettiği takdirde âzat edilmesinin gerektiği şeklindeki değerlendirmeye de katılmak mümkün gözükmemektedir. Zira bu görüşleri destekleyecek hukukî bir dayanak olmadığı gibi genellemeye götürecek uygulamalar da mevcut değildir.

İtknâmelerde sıklıkla köle âzadının Allah'ın rızasını kazanmak için ne denli önemli olduğundan bahseden birtakım ayet ve hadisler atıf yapıldığı da gözlenmiştir. Binaenaleyh İslam'ın köleliği azaltmaya ve sona erdirmeye dönük çağrısının, ilgili dönemde Osmanlı Kıbrıs'ındaki kimi Müslümanları da motive ettiği ve şuurlandırdığı; birçok kişiyi binlerce akçe değerindeki köleleri satıp dünyalık elde etmek yerine, Allah rızası için hürriyetlerine kavuşturmaya sevk ettiğini göstermektedir.

Ek 1 - Tablo: *İtknâme* Belgelerinde Yer Alan Veriler

	TARİH	KAZA	MAH-KÖY	EFENDİ	KÖLE	ESKALİ	MİLLİYETİ	CİNSİYETİ	BELGE
1	29 Zi'l- hicce 1017	Le fk oş a	...	Halil Çelebi b. el-merhûm Dergâh-ı °Alî yayabaşlarında an Hızır Subaşı nâm râcil	Mercâne bt. °Abdullâh	Orta boylu sağ yüzünde eşer-i cerâhatle...	Yâkû tiyyü 'l-aşl	K	2- 27/45

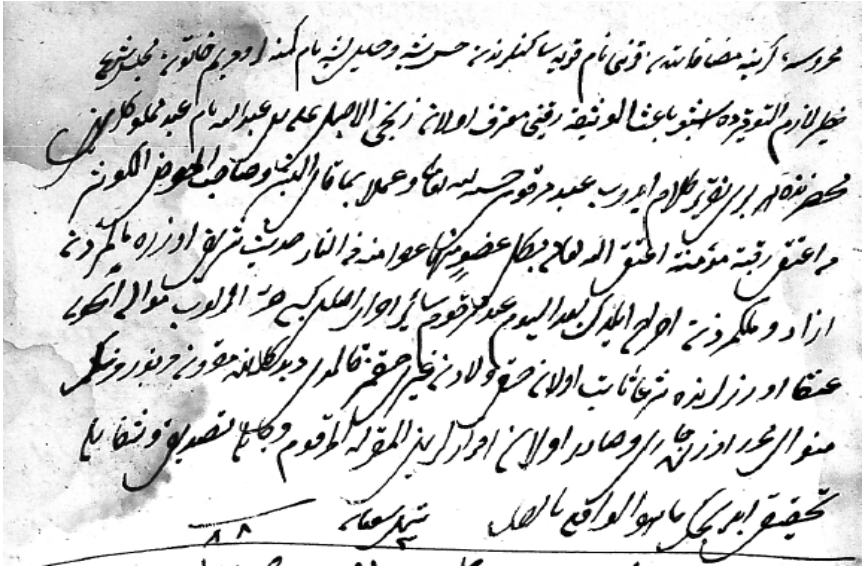
2	29 Receb 1019	Le fk oşa	...	El-Hâc Yüsuf b. (?)	°Aynî bt. °Abdullâh	...vüşâ°i'l- kâmet ve ebyazü'l- levn ve esvedü'l- °ayn ve alnı dayyîk ve sol yanağı üstünde beyaz beni olup...	Çerk esiyü' l-aşl	K	3- 88/555
3	15 Zî'l- ka'd e 1018	Le fk oşa	karye- °i Trahon a	El-Hâc °Alî b. °Abdullâh	Tuğralı bt. °Abdullâh	...es-sevdâ° ve'l-vustâ° es- sefâviyye [?] ve fî vechihâ eşeru cerâhatin...	...	K	3- 30/195
4	29 Şafer 1019	Le fk oşa	...	Zübdetü'l- a°yân Mevlânâ Hasan Efendi b.°Abdulfettâ h	Şâ°ime bt. °Abdullâh	...orta boylu sarışın ve gök gözlü ve sık dişlü...	Rüsi yyet ü'l- aşile	K	4- 66/174
5	29 Şa°b ân 1043	Le fk oşa	...	Yâsemîn bt. °Abdullâh	Gülistân bt. °Abdullâh	...uzun boylu açık kaşlu sık dişlü...	Rüsi yyet ü'l- aşl	K	4-6/22
6	3 Şa°b ân	Gi rin ye	Korni nâm karye	Hasan Beşe ve Halîl Beşe nâm kimesneler ve Meryem Hâtün	°Alî b. °Abdullâh	...	Zenc iyyü' l-aşl	E	5- 54/150
7	19 Receb 1089	Gi rin ye	Hota nâm karye	Muştafa b. °Abdulkerîm	°Osmân °abd-i mendlük	...	Zenc iyyü' l-aşl	E	5- 103/27 5
8	27 Zî'l- hicce 1087	Le fk oşa	Koru nâm karye	Şa°bân b. Meşmed	Sünbül nâm °abd-i mendlük	...	Zenc iyyü' l-aşl	E	5- 24/61

9	29 Rece b 1046	Cezîre-i Kıbrıs'da beytü'l-mâl-ı °amme ve hâşşa emîni olan fâhru'l- akrân Kumârîzâde İbrâhîm Bey b. Naşûh	Dilâver b. °Abdullâh nâm emred mamlûk	...uzun boy lu sık dişlü...	Çerk esiyy ü'l- aşl	E	4- 195/45 2
10	29 Cem âziye 'l- âhîr 1046	Le fk oş a		El-Hâc Meħmed b. Maħmûd	Yûsuf b. °Abdullâh	...takrîben on üç yaşında sık dişlü sarı kaşlu...	Rûsi yyü'l -aşl	E	4- 177/41 2
11	29 Cem âziye 'l- âhîr 1046	Le fk oş a		El-Hâc Meħmed b. Maħmûd	°Â'îşe bt. °Abdullâh	...tahmînen yedi ve sekiz yaşında olan...	Rûsi yyü'l -aşl	K	4- 177/41 1
12	15 Rece b 1045	Le fk oş a	Ayasof ya Mahall esi	Zelîhâ bt. Meħmed	Dilâver b. °Abdullâh	...orta boy lu ela gözlü...	Mos kovi yyü'l -aşl	E	4- 127/29 5
13	10 Cem âziye 'l- âhîr 1110	Le fk oş a	Taħte'l -kal°a mahall esi	Şâ'ime bt. °Alî	Benefşe bt. °Abdullâh	...orta boy lu...	Zenc iyyü' l-a şl	K	6- 46/128
14	1 Şafer 1044	câmi°-i cizye olan °umdetü'l- emâşil ve'l- a°yân Muştafağa	Hüseyn b. °Abdullâh	...orta boy lu ve sık dişlü ve esvedü'l- °ayn	Habe şiyü 'l-aşl	E	4- 59/156
15	1 Rece b 1044	Kıbrıs yeniçerileri kethüdâsı olan fâhru'l- a°yân °Abdulkerîm Kethüdâ b. Meħmed	Meryem bt. °Abdullâh	...uzun boy lu açık kaşlu seyrek dişlü zenci...	Cala viyy ü'l- aşl	K	4- 46/123
16	15 Muħ arre m 1044	Le fk oş a	°Arab Aħmed mahall esi	Raħîme bt. İsmâ°il	Fâ'ide bt. °Abdullâh	...orta boy lu sık dişlü...	Habe şiyü 'l-aşl	K	4- 43/114

cerāhatin ḥasbeten li'llāhil-°azīm ve heraben min °ikābihi'l-elīm “yevme lā yenfa°u mālun ve lā benūn illā men etā'llāhe bi-ḳalbin selīm” i°tāḳan ve taḥrīren ṣāḥihayn ṣer°iyyeyn fe-ṣārat hiye ḥurreten ke-sā°iri ḥarā°iri'l-aşliyyāt lehā mā lehunne ve °aleyhā mā °aleyhinne cerā zālīke ve ḥurrire fī evāsiti şehri Zī'l-ḳa°deti°ş-şerife min şuhūri seneti şemāniye °aşere ve elf.

Yūnus Fakīh b. Mu'yesser [?] Ḥalīfe, °İsā b. Muştafā, °Abdulbākī Çavuş b. Ebū ekr, °Oşmān Çavuş b. Pīr Aḥmed, Aḥmed b. Muştafā, Meḥmed Beşe b. Hüseyin, el-Ḥācc °Abdulkerīm b. el-Ḥāc Hızır, Ramażān Çavuş b. Ḥasan, İlyās Ağa Ser-muḥzır, Ḥamza Bölükbaşı b. Muştafā, °İsā b. °Oşmān.⁹⁶

Belge 2: °Alī b. °Abdullāh Adlı Kölenin °İtknāmesi

Maḥrūse-°i Girinye mużāfātından Kornı nām ḳarye sākinlerinden Ḥasan Beşe ve Ḥalīl Beşe nām kimesneler ve Meryem Ḥatūn meclis-i şer°-i ḥatīr-i lāzīmü't-tevkīrde işbu bā°işü'l-vesīḳa rıḳḳımı mu°terif olan zenciyyü'l-aşl °Alī b. °Abdullāh nām °abd-i memlūklere maḥzarında her biri taḳrīr-i kelām idüp °abd-i merḳūmı ḥasbeten li'llāhi Te°ālā ve °amelen bi-mā ḳāle [seyyidü]l-beşer ve şāhibu'l-ḥavzı'l-kevşer “men a°teḳa raḳabeten mu°mineten a°taḳa Allāhu Te°ālā bi-kulli °uḍvin minhā °uḍven minhu fī'n-nār” hadiş-i şerifi üzre mālımızdan āzād ve mülkümüzden iḥrāc eyledik. Ba°de'l-yevm °abd-i merḳūm sā°ir aḥrār-ı aşlı gibi ḥurr olup mevālī için

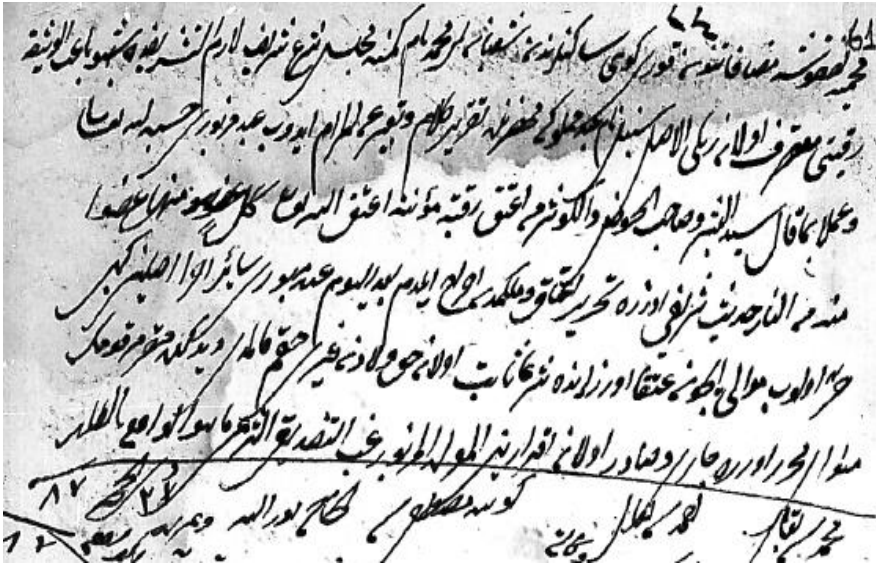
⁹⁶ 3-30-195.

°utekā üzerlerinde şer°an sābit olan haqq-ı velādan ğayri haqqımız kalmadı dediklerinde muķırrūn-ı mezbūrūnıñ minvāl-i muħarrer üzre cārī ve şādır olan iķrārın el-muķarru lehu'l-merķūm vicāhen taşdıķ ve şifāhen taħķıķ edicek mā huve'l-vākī° bi't-°aleb [ketb olundu].

Fī 3 Şa°bān sene [10]88

Faħru's-sādāt Dervīş Efendi, el-Hāc °Oşmān el-İmām, Ĥalīl Beşe, Muştafā Beşe, Ĥalīl Çelebi Ketħüdā-yı Çavuşān.⁹⁷

Belge 3: Sünbül Adlı Kölenin °İtknāmesi

Maħmiyye-i Lefkoşa mużāfātından Çoru Köy sākinlerinden Şa°bān b. Meħmed nām kimesne meclis-i şer°-i şerīf-i lāzīmü't-teşrīfde işbu bā°işü'l-veşıka rıķkiyyetini mu°terif olan zeng[c]iyyü'l-aşl Sünbül nām °abd-i memlūku maħzarında taķrīr-i kelām ve ta°bīr-i °ani'l-merām idüp °abd-i mezbūru ĥasbeten li'llāhi Te°ālā ve °amelen bi-mā kāle Seyyidu'l-beşer ve şāhibu'l-ħavzi'l-keşer “men a°teka rakabeten mu°mineten a°teka Allāhu Te°ālā kulle °uğvin minhā °uğven minhu mine'n-nār” hadīs-i şerīfi üzre taħrīr [ve] i°taķ ve mülķümden iħrāc eyledim ba°de'l-yevm °abd-i mezbūru sā°ir aħrā[r]-ı aşliyy[ı]n gibi ĥürr olup mevālī için °utekā üzerlerinde şer°an sābit olan haqq-ı velādan ğayri haqqımız kalmadı dedikte muķırr-ı merkūmıñ

⁹⁷ 5-54-150.

Budur ki; maḥmiyye-i Lefkōşa sükkānından Derviş Qadrī b. Uğurlu nām kimesne meclis-i şer^c-i şerīf-i lāzīmü't-teşrifde ^cabd-i memlūku olan işbu ḥāfızu'l-kitāb orta boylu gök ala gözlü sarı kaşlı ve sık dişlü sarışın Rūsiyyü'l-aşl Yūsuf b. ^cAbdullāh nām kimesne maḥzarında bi't-tav^ci's-şāf ikrār ve i^ctirāf idüp mezbūr Yūsuf'u mālımdan ifrāz ve mülkümden itlāk idüp ḥasbeten li'llāhi Te^cālā ve taleben li-merzātihī āzād eylemişimdir ba^cde'l-yevm mezbūr Yūsuf'un üzerinde velādan ğayrı ḥaqqım kalmamışdır deyücek muḳırr-ı mezbūrīñ vech-i meşrūḥ üzre cārī olan ikrārın el-muḳarru lehu'l-merkūm vicāhen ve şifāhen taşdıq ve taḥkīk etmegın mā cerā ^calā mā cerā bi't-taleb ketb ü şebt olunup tālībīñ yedine vaz^c olundu ki lede'l-ḥāce ibrāz idüp ihticāc idine cerā zālīk.

Ve ḥurrıre fī evā^cil-i Reb^cu'l-evvel li-senetı erba^cin ve erba^cin ve elf.

Hızır Odabaşı b. Seydī, Fazlullāh Ağa b. Gāzī, Velī Çelebi b. Seyyid Kethüdā, Qāsım Beşe b. Ḥasan, Hüseyin Beşe er-Rācil, Sinān Beşe er-Rācil, İbrāhīm b. Aḥmed, Aḥmed Beşe b. Seydī, ^cAbdurrahmān b. Velī.⁹⁹

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmed. *İslām Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2006.
- Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Hars Yayıncılık, 2007.
- Aydın, Mehmet Akif ve Muhammed Hamidullah. "Köle," *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi (DİA)*, c.26, ss.237-246.
- Bilmen, Ömer Nahuhi. *Hukūk-i İslāmiyye ve Istilāhāt-i Fıkhiyye Kāmūsü*. 8 c. İstanbul: Bilmen Yayınevi, tsz.
- el-Buḥārī, Ebū ^cAbdillāh Muḥammed b. İsmā^cil. *Şaḥīḥu'l-Buḥārī*. İstanbul: el-Mektebetu'l-İslāmiyye, 1979.
- Çakır, İbrahim Ethem. "Osmanlı Toplumunda Köle ve Câriyeler, Sofya 1550-1684," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 36 (2014), ss.201-216.
- Çetin, Osman. "Slavery and Conversion of the Slaves to Islam in the Ottoman Society: According to the Canonical Registers of Bursa Between XVth and XVIIIth Centuries," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10:1 (2001), ss.1-8.
- Çevikel, Nuri. *Kıbrıs Eyaleti*. Gazi Mağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 2000.
- Çiçek, Kemal. "Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court 1110/39 A.H. /1698-1726 A.D.," Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Birmingham, Birmingham, 1992.
- Dinç, Güven ve Cemil Çelik. "Kıbrıs'ta Kölelik (1800-1878)," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5:23 (2012), ss.185-196.

⁹⁹ 4-23-69

- Dündar, Recep. "Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)," Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 1998.
- Düzenli, Pehlül. *Gayrimüslimlere Dair Fetvalar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2005.
- Ebü Dāvūd, Suleymān b. Eş'as b. İshāk es-Sicistānī. *Sunenu Ebī Dāvūd*. Tah. Muḥammed Muḥyiddīn °Abdulḥamīd. Beyrut: Dāru'l-Fikr, tsz.
- Ekin, Ümit. "17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 29:47 (2010), ss.23-37.
- Engin, Nihat. *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Erdem, Y. Hakan. *Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909*. Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Erdoğan, M. Akif. *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2009.
- Erdönmez, Celal. "Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2004.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Güler, Ümit. *Osmanlı Kıbrıs'ında Müslüman-Zimmî İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm'da Devlet İdaresi*. Çev. Hamdi Aktaş. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Jennings, Ronald C. *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*. İstanbul: The Isis Press, 1999.
- . *Christians and Muslims in The Ottoman Cyprus and The Mediterranean World, 1571-1640*. New York: New York University Press, 1993.
- Karataş, Ali İhsan. "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış," *İSTEM (İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi)* 9 (2007), ss.137-164.
- Kıbrıs Kadı Sicilleri, 1B, 2, 3, 4, 5, 6.
- Mantran, Robert. *XVI. ve XVII. Yüzyılda Osmanlı'da Gündelik Hayat*. Çev. M. Ali Kılıçbay. İstanbul: Eren Yayınları, 1991.
- Muslim b. el-Ḥaccâc, Ebū'l-Ḥuseyn el-Ḳuşeyrī en-Nīsābūrī. *Şahîḫu Muslim*. Tah. Muḥammed Fu'ād °Abdulbākī. Beyrut: Dāru İhyā'î't-Turāşî'l-°Arabī, 1956.
- Özkul, Ali Efdal. *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2010.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 c. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- Sak, İzzet. "Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler: 17. ve 18. Yüzyıllar," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1992.
- et-Tirmizî, Ebū °İsâ Muḥammed b. °İsâ b. Şevra es-Sulemī. *Sunenu't-Tirmizî*. Tah. İbrāhīm °Aṭve °İvaḍ. Kahire: Maṭba°atu Muşṭafâ el-Bābî el-Ḥalebî, 1975.

Toledano, Ehad R. *Suskun ve Yokmuşçasına: İslâm Ortadoęu'sunda Kölelik Bağları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

°Ulvân, °Abdullâh Nâşih. *Nizâmu'r-Rikk fî'l-İslâm*. Byy: Dâru's-Selâm, 2004.

Wafi, Ali Abdu'l-Wahid. "İslâmiyete Göre Kölelik," çev. Kemal Işık, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9:1 (1962), ss.207-212.